

Csányi Vilmos

ÍME, AZ EMBER

A humánetológus szemével

Open Books

Hiedelmeket készítő állat

Az emberi természet különlegességét, az állatoktól nagyon különböző mivoltát sokan próbálták már röviden, egyetlen jól választott tulajdonság alapján megragadni. A „szerszámhasználó”, a „beszélő állat”, a „meztelen majom” ilyen példák, és persze mindegyikben van valami, de én nem hiszek abban, hogy az embert egyetlen tulajdonság alapján meg lehet az állatoktól különböztetni (részletesen ki is fejtem ezt a nézetemet majd, amikor az embertulajdonságok komplexét tárgyalom). Ha mégis rávennének, hogy keressek egyetlen jellemző tulajdonságot, az én meghatározásom a „hiedelmeket készítő állat” lenne. *hiedelmek*

Ebben a fejezetben megkísérlem bebizonyítani, ha tisztában vagyunk a hiedelmek természetével, keletkezésükkel, működésükkel, akkor szinte minden emberi jelenséghez kapunk valamiféle kulcsot. Bizonyos, hogy további kulcsok is szükségesek, de a hiedelmek vizsgálata nélkül nem érthetjük meg az ember természetét.

Azt már sokszor megírtam, hogy az ember természetes közösségeire jellemző tulajdonság, hogy közös hiedelmeik alakulnak ki, és csak az lehet a közösségek tagja, aki elfogadja ezeket, legalábbis a többségüket. Nálam azonban sokkal pontosabban fogalmazta meg az emberi

Szent Ágoston hiedelmek természetét Szent Ágoston másfél ezer évvel ezelőtt. Amióta rátaláltam az írására a *Vallomások* című munkájának VI. fejezetében (miközben az általam nagyon tisztelt avilai Szent Teréz életéről szóló könyvemem írtam), mindig ezzel az idézettel kezdem a hiedelmek ismertetését:

Fontolóra vettem ugyanis, milyen tömérdek dologban hiszek, habár sohasem láttam őket, és megtörténtük-nél sem lehettem jelen. Mennyi esemény akad a népek történetében, mennyi minden itt-ott, helyeken, városokban, és sohasem láttam őket. Milyen sokat hittem a jó barátaimnak, tömérdek dolgot az orvosaimnak és annyi különféle emberi szájnak. Ámde ha mindezeknek nem adnánk hitelt, a kisujjunkt sem mozgathatnánk meg ebben a földi életünkben. És elvégre alapos szilárdsággal elhiszem, hogy miféle szülőktől származom, holott tudomásom erről sem lehetne, ha a hallomásnak nem adnék hitelt.

Rövid, tökéletes meghatározás, ma is érvényes. Ha belegondol a kedves olvasó, hogy ismereteit, hallomásait, értesüléseit honnan szerzi – ezek ugye különböző hiedelmefélék –, maga is rájöhethet, hogy Szent Ágoston érvelése mennyire meggyőző. Talán csak annyit változott a világ, hogy ma hiedelmeket nemcsak a családban, baráti körben, iskolai közösségben, munka közben szerzünk, hanem újságokban, könyvekben is olvashatunk, láthatjuk a mozikban, a televízióban, az utóbbi években pedig a legtöbb hiedelmünk az internetről származik, ahol

naponta sok százmillió ember írja le az elképzeléseit, és szabadon válogat közülük.

Szent Ágoston ebben az idézett bekezdésben kétféle hiedelemről beszél, az egyik a látható, hallható, szagolható, tapintható valamik osztálya, amelyeket érzékszerveinkkel észlelünk. Van valami a külső világban, ami látható, tapintható, esetleg szagolható vagy hallható – hogy az a dolog milyen, mire jó vagy miért kerülendő, arra vonatkozik a hiedelem; valamiféle ismeret, magyarázat, gondolat ezekről a dolgokról.

A másik hiedelemféle Ágoston szerint a történet. *történet*
Egy eseményről, amit valaki, esetleg többen láttak, hallottak, szagoltak, elmesélik a tapasztalataikat. A történetnek szereplői vannak, és akkor a legizgalmasabb, ha ezek a szereplők emberek, de szólhat a történet kecskékről, autókról, bármiről, ha azáltal született, hogy az időben valami megváltozott, mozgott, szaglott, elhangzott, vagyis valami történt.

Szent Ágoston a továbbiakban említ egy harmadik fajta hiedelmet is, amit kellő tisztelettel *hit, hiedelem*
hitnek nevezhetünk. Ez olyan hiedelem, amit sok ember tapasztalata, meggyőződése alakított ki, ilyen például az istenhit, amihez nem társul közvetlen tapasztalati bizonyíték még Szent Ágoston szerint sem, mégis sok ember számára elfogadható. Ez a fajta társas hiedelem nagyon fontos a társadalom életében, és nemcsak magasztos dolgokról szólhat, hanem különféle véleményekről, becsületről, erkölcsről, ideológiákról, társadalmi intézményekről, de ilyen hit az is, hogy a Föld gömbölyű. A hithez rendszerint bizalom is szükséges,

megbízunk hívő társainkban, és nem keressük folyton a bizonyítékokat, azt, hogy a hit visszavezethető legyen valamiféle közvetlen tapasztalásra. Egy vegetárius például azt hiszi, hogy a szervezetének ártanak az állati fehérjék. Ezt semmi sem bizonyítja, de elterjedt hiedelem, és alaposan beleszól a hiedelmet vallók érendjébe, tehát fontos, és mivel a hívők megbíznak egymásban, nem különösebben törődnek a bizonyítékokkal. Hihetünk az emberi fantázia által konstruált csodás jelenségekben is: kísértetekben, boszorkányokban, ufókban, világ-összeesküvésekben.

Ezzel az alapokkal majdnem meg is lennénk, ha a bennem bujkáló tudós nem késztenne arra, hogy a hiedelmek, hitek és bizalom tárgyában kényes kérdéseket tegyek fel, és megpróbáljam a hiedelmeiben bízó olvasót némi óvatosságra inteni, mert néha tévedünk, vagy becsapnak az érzetek.

Egyszer Amerikában a Grand Canyon peremén álltam és nézelődtem többedmagammal, amikor észrevettünk egy nagy madarat a kanyonban. Valószínűleg keselyű – mondták az odavalósiak. Szépen kiterjesztett szárnyakkal repült a Colorado folyóval párhuzamosan. Nem volt vita, ott repül egy nagy keselyű. Pár perc múlva az állat hirtelen irányt változtatott, majdnem derékszögben, és felénk jött. Rövidesen kiderült, hogy nem madár volt, hanem egy kicsi, egyszemélyes repülőgép. A távolság megtévesztett bennünket. Mindenki ismer hasonló eseteket, a tapasztalat néha megtévesztő, a pszichológia külön területe foglalkozik azzal, hogy hogyan lehet az érzeteinket becsapni. Nem túlságosan gyakran, de elég sokszor ahhoz, hogy még a közvetlen tapasztalatainkon

nyugvó hiedelmeinket se tekintsük abszolút bizonyítéknak a valóság természetéről.

A hiedelmeknek mindig van valamiféle tapasztalati magjuk, de az, aki a hiedelmet először megfogalmazza, azonnal ráaggathat lényegtelen részleteket is. Látott valami fényt felvillanni a mocsárban, megijedt, a kusza bokrokból emberalakot vélt formálódni, ágrovogást is hallott, szellő is érte, mire a hiedelmet rögtön úgy fogalmazta meg, hogy: egy lángoló, emberszerű szörny járt arra, ropogott a lába alatt az ág, ő elszaladt, és szerencsére nem érték utol. Aki másodiknak mondja el a történetet, még tovább színezheti: az emberalaknak vörös szemei voltak, keserűen sóhajtott, és majdnem ráugrott arra, aki először mesélte... és így tovább.

Az eredeti tapasztalat, egy fényjelenség, igaz lehet, a mocsarakban előfordul, hogy a szerves anyagok bomlásából keletkező foszfének lángra kapnak a levegőn; a körítés pedig a megrémült ember fantáziájának terméke. Aki csak hallotta, nem tudja az eredeti hiedelmet pontosan ellenőrizni, nem tudja megállapítani, hogy melyik része a valódi tapasztalat, melyik a színes fantázia. Az is lehet, hogy egy másik ember haladt arra, kezében egy apró lámpával, és ebből alakult ki a hiedelem.

A történetekkel ez még inkább így van. Ebédhez készülődik a család, az anya terítés közben leejt egy tányért. Ő a következő történetre emlékszik: a kamasz fiam folyton izeg-mozog, és kicsit meglökött az asztalnál, én meg éppen azt néztem, hogy megint piszkos a cipője, és kicsúszott a kezemből egy tányér. A kamasz fiú: anya meg apa megint veszekedtek, anya nem a terítésre figyelt, és kiejtette a tányért a kezéből, ahogyan mindig